

UDK 343.98

Preiskovanje kot spoznavni proces

Darko Maver*

Namen predkazenskega in kazenskega postopka je odkriti, ali je bilo storjeno kaznivo dejanje, kdo ga je storil in katera dejstva to dokazujejo, da bi nato na podlagi tega izrekli sodbo in sankcijo kazensko odgovornemu storilcu, vse v okviru predpisov zakona o kazenskem postopku, ki mora zagotoviti, »da se nihče, ki je nedolžen, ne obsodi, zoper krivca pa izreče kazenska sankcija ob pogojih, ki jih določa kazenski zakon in na podlagi zakonitega postopka.«¹

Poglavitna naloga organov kazenskega pravosodja je torej zbrati in ugotoviti toliko dejstev o konkretnem preteklem dogodku, ki ima pomenja kaznivega dejanja, da je mogoče postaviti utemeljeno sodbo o tem, da se je dogodek res zgodil, da ga je storila določena oseba in da vsebuje vse v abstraktni pravni normi zapisane elemente kaznivega dejanja. Z drugimi besedami, v prvi vrsti gre za spoznavanje nekega v preteklosti objektivno obstoječega dogodka (oziroma za ugotavljanje resnice o njem)² in za njegovo subsumpcijo pod ustrezno pravno normo, pri čemer sta predmet spoznavanja in pot spoznavanja določena in omejena s pravnimi predpisi: kazensko materialno pravo določa kateri dogodek je sploh treba ugotavljati, kazensko procesno pravo pa sredstva, način in metode, kako ga ugotavljati.

Vsako spoznavanje stvarnosti poteka po splošnih gnoseoloških zakonitostih, zato je tudi ugotavljanje resnice v kazenskem postopku podvrženo tem zakonom. »Po svoji gnoseološki naravi se spoznavanje v kazenskem postopku ne razlikuje od spoznavanja na splošno, čeprav poteka v obliki, ki jo določa zakon o kazenskem postopku in se realizira v skladu s pravili kazenskega postopka« piše Konovalova,³ Vsa tista spoznavnoteoretska vprašanja, ki se pojavljajo pri spoznavanju pojavov v zunanji stvarnosti na sploh, se kažejo tudi pri spoznavanju preteklega dogodka (kaznivega dejanja) v kazenskem postopku, hkrati ko ima slednji tudi vrsto posebnosti, ki mu dajejo svojo specifičnost.

Preiskovanje kaznivih dejanj, ki sega od prvih razlogov za sum, da je bilo storjeno kaznivo de-

* Darko Maver, magister kazenskopravnih znanosti, raziskovalni sodelavec, Inštitut za kriminologijo, Trg Osvoboditve 11, 61000 Ljubljana.

¹ Zakon o kazenskem postopku, 1. člen/1.odst.

² Resnico pojmuje v skladu z dialektičnim materializmom kot lastnost sodbe, ki temelji na skladnosti misli z objektivno stvarnostjo. Objekt spoznavanja obstaja objektivno, to je neodvisno od kateragakoli spoznavajočega razuma in zunaj njega, subjekt pa ga skuša zajeti in spoznati.

³ Konovalova, V. E.: Problemy logiki i psihologii v sledstvennoj praktike, s. 10.

janje, do vložitve obtožnice (ali sklepa o ustavitvi preiskave), je mogoče obravnavati z različnih zornih kotov (npr. spoznavnega, pravnega, kriminalističnega, etičnega, organizacijskega), toda, ker je preiskovanje po svojem bistvu spoznavni proces, se prav gnoseološka stran javlja kot temeljna, ki opredeljuje vse ostale (vendar je tudi sama odvisna od njih), zato je potrebno, da preiskovalci poleg čisto pravnih in kriminalističnih nasvetov poznajo tudi globlje zakonitosti spoznavnega procesa pri preiskovanju kaznivih dejanj. To jim omogoča boljše razumeti potek ugotavljanja resnice v kazenskem postopku, njeno naravo in kriterije resničnosti, vlogo in pomen spoznavajočega subjekta in objekta preiskovanja, pa tudi težave in dileme, ki nastajajo pri tem. Luzgin pravilno opozarja, da terja izboljšanje preiskovanja »ne le izdelavo konkretnih prijemov in sredstev za zbiranje, raziskovanje in ocenjevanje dokazov, pač pa v enaki meri tudi preučevanje splošnih metodoloških vprašanj, ki so značilna za to dejavnost.«⁴

V tem prispevku želimo prikazati le nekatere osnovna spoznavnoteoretska vprašanja ugotavljanja resnice v kazenskem postopku, s posebnim poudarkom na predkazenskem in predhodnem postopku. Gre predvsem za nanizanje in pregled posameznih gnoseoloških problemov in njihovo uporabnost na konkretnem področju preiskovanja kaznivih dejanj, ne pa toliko za podrobnejša pravno teoretična razmišljanja.

1. Kaznivo dejanje kot pretekli dogodek

Kaznivo dejanje je dogodek v preteklosti, zato ga delavci kazenskega pravosodja (miličniki, kriminalisti, tožilci, sodniki) ne morejo zaznavati in ugotavljati neposredno.⁵ Spoznavanje preteklega dogodka je mogoče le preko dejstev v sedanjosti, ki so tako povezana s tem dogodkom, da je možno na njihovi osnovi rekonstruirati in dokazati njegov obstoj. V tem smislu je delo kriminalista podobno delu zgodovinarja, ki želi odkriti resnico o preteklem dogodku, ali paleontologa, ki ga zanimata favna in flora preteklih obdobj, pa ju ne more spoznati neposredno, temveč samo posredno preko izkopanin in ostankov živalskega in rastlinskega sveta⁶ Spoznavanje pre-

⁴ Luzgin, I. M.: Rassledovanie kak process poznania, s. 3.

⁵ Če bi ga sami zaznavali, bi bili priče dogodka in zato izključeni iz preiskovanja.

⁶ Selivanov, N. A.: Veščestvennye dokazatelstva, s. 3.

teklih dogodkov (kaznivih dejanj) je tako za preiskovalce vedno posredno, preko dokazov.⁷

Večina sovjetskih kriminalistov in procesualistov meni, da je teorija odraza filozofska podlaga znanosti o dokazih v sovjetskem kazenskem postopku, pri čemer pojmujejo odraz kot »lastnost materije, da eni objekti, ki so se spremenili pod vplivom drugih objektov, odražajo določene lastnosti tega procesa.«⁸ Po zakonu o vsesplošni povezanosti in soodvisnosti pojavov in splošne lastnosti odražanja materialnega sveta, ne more noben dogodek miniti brez sledov, temveč vedno povzroča takšne ali drugačne spremembe v objektu (subjektu), ki sodeluje pri dogodku, ter v okolici, kjer se je dejanje zgodilo.⁹ V naravi ni izoliranih, samostojnih pojavov, ki se ne bi odražali in s tem omogočili svoje spoznavanje. Vsako dejanje pušča za seboj sledove, posledice ali odraze, ki nastanejo v neživi materiji (npr. kraj dejanja, predmeti), na živem organizmu (človeku, živali), ali v duševnosti človeka, njihov nastanek pa je zakonit.¹⁰

Tudi storilec kaznivega dejanja stopa pred, med in po dejanju v zapletene odnose z objekti v okolici, ter s tem povzroča v njih in v sebi določene spremembe, ki odražajo lastnosti udeleženi objektov in samega dejanja. Ti sledovi in druge spremembe (odnosi med objekti, psihične spremembe, situacija) so toliko bolj kompleksne in zapletene, kolikor bolj je kompleksna okolica oziroma objekti delovanja. Prav zaradi te splošne zakonitosti odražanja storilec in njegovo dejanje nujno povzroča določene spremembe in posledice, ki jih je mogoče zaznati in uporabiti v postopku preiskovanja, zato je v načelu vsako dejanje mogoče odkriti in dokazati, in so prizadevanja storilcev, da bi izvršili popolni zločin »tako nedosegljiva, kot perpetuum mobile v tehniki«.¹¹

Čeprav dejanje vedno pušča sledove in posledice, pa te nikoli niso popolne, nikoli v celoti ne odražajo objekta ali dejanja, temveč gre zgolj za težnjo, zato je tudi spoznavanje dogodkov ali pojavov, ki so jih povzročili, bolj nepopolno kot

sama objektivna stvarnost. Pomen sprememb, ki so nastale kot posledica delovanja storilca ali v zvezi z njim, je tem večji, čim večja je njihova povezanost z dejanjem in storilcem. Te povezave so raznovrstne (vzročno-posledične, genetične, individualizirajoče, subsidiarne, paralelne, kongruentne, funkcionalne, substancijske, transformacijske idr.),¹² ter lahko omogočajo ugotavljanje poteka dejanja in identificiranje objektov (subjektov) delovanja.

Po našem mnenju je teorija odraza primerna predvsem za razlago nastanka sledov in materialnih dokazov, ne pa tudi za razumevanje psihičnega dogajanja v človeku (kot objektu delovanja ali kot spoznavajočem subjektu) in spoznavnega procesa v celoti, ker preveč poudarja pasivnost spoznavajočega subjekta in njegovo odvisnost od objekta spoznavanja (ali delovanja). Ker pri ugotavljanju preteklega dogodka ne gre za popoln odraz tega dogodka v zavesti človeka, temveč le za približno skladnost enega in drugega, se nam zdi bolj ustrezna teorija skladnosti-korespondence.¹³

Potem, ko sledovi (posledice, »odrazi«) nastanejo, se pričeneja nasprotni proces-izginjanje, kar je posledica dialektičnega procesa, ki se kaže v zakonu nasprotja.¹⁴ Sledovi izginjajo zaradi vpliva časa (npr. pozabljanje pri psihični sledi, izhlapevanje, če gre za sled vonja) kot posledica zavestnega delovanja zainteresiranih oseb (brisanje sledov, fingiranje, ipd.) ali zaradi delovanja drugih dejavnikov (staro sled prekrije druga, vremenske okoliščine spreminjajo razmere na kraju dejanja ipd.). Zaradi situacijske ponovljivosti procesov nastanka in izginjanja sledov (dokazov) je mogoča tipizacija, ki je osnova za izdelavo kriminalistične metodike odkrivanja in zavarovanja sledov.¹⁵

Nastale posledice (dokaze) je mogoče najti in uporabiti za ugotavljanje in dokazovanje preteklega dogodka. Možnosti za zbiranje in ugotavljanje dejstev in dokazov je tem več, čim večji je krog sredstev in metod za njihovo odkrivanje in zavarovanje. Subjekt preiskovanja mora poznati zakonitosti nastajanja in izginjanja sledov, sredstva in metode za njihovo odkrivanje, možnosti uporabe v dokaznem postopku, hkrati ko mora imeti še vrsto psihičnih lastnosti (zanima-

⁷ Tudi tedaj, ko obstaja o dejanju filmski ali video posnetek, je spoznavanje posredno, preko posnetka, kajti preiskovalec nima neposrednega stika s samim dejanjem. Takšno stališče pa seveda ne izključuje možnosti delitve dokazov na posredne in neposredne.

⁸ Jakubovič, N. A.: Poznanie v predvaritelnom rassledovanii . . . , s. 17.

⁹ Vasilev, A. N.: Sledstvennaja taktika, s. 3.

¹⁰ Belkin, R. S.: Lenninskaja teorija otrazhenia . . . , s. 9.

¹¹ Aleksić, Ž.: Naučno odkrivanje zločina, s. 4.

¹² Vodinelić, V.: Uvidaj i planiranje verzija, s. 70.

¹³ Več o tem glej D. Maver: Nekatera sporna vprašanja v zvezi z ogledom. RKiK, 1981, št. 1, s. 13–14.

¹⁴ Belkin, R. S.: Op. cit, s. 12.

¹⁵ Prav tam.

nje, vztrajnost, sposobnost zaznavanja, logičnega in ustvarjalnega mišljenja ipd.), ki so potrebne za spoznavanje stvarnosti. Tudi pri spoznavanju preteklega dogodka gre le za načelno možnost, za težnjo, da se odkrije vsako kaznivo dejanje, ne pa za neko absolutno veljavno zakonitost, zato se zgodi, da posamezno dejanje ostaja zaradi različnih subjektivnih in objektivnih razlogov neodkrito, neraziskano in nedokazano (ali pa napačno in nepopolno ugotovljeno). »Čeprav je objektivna resnica dostopna organom sodišča, to ne pomeni, da je mogoče odkriti in razjasniti prav vsako storjeno dejanje.«¹⁶

(V tem je, vsaj po mnenju sovjetskih kriminalistov, ena od načelnih razlik med pogledi buržuaznih in socialističnih kriminalistov in procesualistov o možnosti spoznanja resnice v kazenskem postopku in njeni naravi.)¹⁷

Kaznivo dejanje kot dogodek v preteklosti je torej mogoče ugotavljati samo posredno, preko dejstev iz sedanosti (sledov, izvedeniških mnenj, materialnih dokazov, pričevanja, očevidcev, žrtev, osumljencev in drugih oseb, eksperimenta ipd.) in z znanjem, izkušnjami in logičnim ter ustvarjalnim mišljenjem.

2. Spoznavanje preteklih dogodkov

Nekateri pisci menijo, da se spoznavani proces pri ugotavljanju t. i. historičnih, neponovljivih dogodkov (kakršno je tudi kaznivo dejanje), že v osnovi razlikuje od spoznavanja ponovljivih, ahistoričnih dogodkov, razlika pa je predvsem v tem, da je ponovljive dogodke mogoče dokazati z absolutno (znanstveno) gotovostjo, medtem ko se je historičnim dogodkom mogoče približati le z večjo ali manjšo stopnjo verjetnosti.¹⁸ Ker je kaznivo dejanje dogodek v preteklosti, ga ni mogoče poljubno ponavljati in preverjati (tako kot pri znanstvenem dokazu, kjer je mogoče neko trditev vedno znova preverjati in mora ob enakih okoliščinah dati enak rezultat), zato je možno dati le bolj ali manj verjeten dokaz, da se je dogodek res zgodil, samo dejanje pa je zaradi svoje neponovljivosti izgubljeno v preteklosti. To tudi pomeni, da v kazenskem postopku ni mogoče ugotoviti absolutne, večne ali matematične resnice, temveč le največjo stopnjo verjetnosti, ki nikoli ne izključuje možnosti zmote.

¹⁶ Peščak, J.: Sledstvennye versii, s. 62.

¹⁷ Glej npr. Luzgin, I. M. op. cit., s. 10 idr.

¹⁸ Zupančič, B.: Funkcija kontradiktornosti v kazenskem postopku, s. 269.

Drugi, zlasti sovjetski pravni in kriminalistični teoretiki, ostro nastopajo proti takšnim stališčem in menijo, da pomeni postavljanje znanstvenega raziskovanja kot nasprotje preiskovanja v kazenskem postopku subjektivizem in zanikanje možnosti popolnega spoznanja resnice o kaznivem dejanju.¹⁹ Po njihovih trditvah je tudi pri preiskovanju kaznivih dejanj mogoče doseči absolutno resnico, zato ni načelnih razlik glede ugotavljanja historičnih in ahistoričnih dogodkov.

Naše poglede glede vprašanja absolutne in relativne resnice smo že prikazali na drugem mestu,²⁰ zato jih ne bomo ponovno obravnavali, temveč se bomo le na kratko zadržali pri problemu možnosti ugotavljanja historičnih in ahistoričnih dogodkov. Po našem mnenju sicer so določene razlike pri spoznavanju ponovljivih in neponovljivih dogodkov, ki se kažejo zlasti v posrednosti oziroma neposrednosti ugotavljanja in preverjanja dejstev, vendar s tem ni zanikana načelna možnost spoznanja resnice pri neponovljivih dogodkih. Tako pri historičnih kot ahistoričnih dogodkih je možno priti do resnice, čeprav se to ne zgodi vedno in povsod, in se zmote ter nepopolno ugotovljena dejstva pojavljajo tako v naravoslovnih znanostih kot v kazenskem postopku. Celo pri tako eksaktni znanosti kot je fizika, je treba računati na možnost zmote, oziroma postavljati trditve z določeno stopnjo tolerance,²¹ zato tudi v teh znanostih ni mogoče doseči absolutne, večne resnice. Človek je na sedanji stopnji razvoja največkrat sposoben priti le do relativnih resnic.²²

Čeprav v kazenskem postopku (glede samega kaznivega dejanja) ni mogoč t. i. znanstveni dokaz, vendarle lahko ugotavljamo resnico o preteklem dogodku, seveda v določenih razsežnostih (glede pravnorelevantnih dejstev), in z določeno stopnjo tolerance, zato načeloma priznavamo možnost spoznavanja resnice tudi pri historičnih dogodkih z enako stopnjo gotovosti kot pri ahistoričnih. Možnost zmote in stopnja tolerance je v začetnih fazah preiskovanja večja, nato pa se z zbiranjem in ugotavljanjem dejstev in dokazov

¹⁹ Luzgin, I. M.: Op. cit., s. 10, Ratinov, A. R.: Sudebnaja psihologija, s. 48.

²⁰ Glej: opombo 13.

²¹ Bronowski, J.: The Ascent of Man, s. 375. V zvezi s pojmom negotovost, (Uncertainty) je pisec uporabil pojem »toleranca«, ki v določenih razsežnostih dopušča možnost zmote, kljub temu, da se tudi v znanosti uporablja pojem gotovost. Menimo, da bi bilo mogoče takšno pojmovanje prenesti tudi na ugotavljanje resnice v kazenskem postopku.

²² Engels, F.: Antidürring, s. 101.

zmanjšuje, dokler ne doseže tiste stopnje resničnosti, ki omogoča izrek sodbe, to je gotovosti. V tem se torej ugotavljanje historičnih in ahistoričnih dogodkov ne razlikuje bistveno.

Po drugi strani pa se tudi pri ugotavljanju historičnih dogodkov uporabljajo znanstveni dokazi, resda ne za neposredno ugotavljanje preteklega dogodka, temveč za njegovo dokazovanje s pomočjo posledic in sledov. Zato je bolje govoriti o uporabi znanstvenih metod in sredstev v kazenskem postopku kot postavljanje znanstveni postopek v nasprotje kazenskemu.^{23a}

Vsako spoznavanje (tako historičnih kot ahistoričnih dogodkov) je zapleten in dialektično protisloven proces, ki terja aktivno dejavnost človeka in se razvija od neznanja k znanju, od manj popolnega k bolj popolnemu znanju, od pojava do njegovega bistva, k ugotavljanju prave resnice.²³ Poteka preko čutnega, empiričnega, neposrednega in racionalnega, logičnega, posrednega. V zvezi s tem se zastavlja že staro, toda še vedno aktualno in sporno vprašanje o pomenu in razmerju čutnega in umskega v spoznavnem procesu. Strinjamo se, da pri tem ne gre le za filozofsko vprašanje razmerja med čutnim in umskim, temveč tudi za praktično vprašanje, ki lahko vpliva na pravilnost in učinkovitost dela preiskovalcev pri odkrivanju in ugotavljanje dejstev v kazenskem postopku.²⁴

Empirizem (in zlasti njegova skrajna oblika senzualizem) vidi glavni izvor spoznanja v čutih, medtem ko racionalizem daje vso verodostojnost spoznanja razumu.²⁵ Empirizem trdi, da mora biti izkustvo prvo in da je izkustvo posredno ali neposredno pogoj za sleherno sodbo, racionalizem pa nasprotno trdi, da sodbe izhajajo iz sklepanja, ki ni odvisno od izkustva.²⁶ Dialektični materializem rešuje problem na način: ključ za razumevanje razmerja med čutnim in umskim je treba iskati v dialektiki pojava in bistva, občega in posameznega: s čuti dojemamo in spoznavamo individualno, posamično, pojavno, ne pa tudi občega, bistvenega, ki pa je kljub temu v nerazviti in nerazčlenjeni obliki vsebovano tudi v čutnem spoznanju.²⁷

^{23a} To lepo prikaže Ratina na primeru sodne ekspertize. Op. cit., s. 48, 49.

²³ Luzgin, I. M.: Op. cit., s. 5.

²⁴ Vodinelic, V.: Revidirani pojem uvida... , s. 40.

²⁵ Majer, B.: Osnove dialektičnega materializma, s. 66.

²⁶ Schaff, A.: Marksistična teorija resnice, s. 60.

²⁷ Majer, B.: Op. cit., s. 66, 67.

Pri preiskovanju sta logično in čutno neločljivo povezana, kajti logično opredeljuje tudi čutno dejavnost.²⁸ Povezanost čutnega in umskega je pri nas posebej poudaril V. Vodinelic (zlasti v zvezi z definicijo ogleda): »Napačna je trditev, da se prične spoznavni proces s čistim živim opazovanjem, ker takšnega ni nikjer v svetu, prav tako kot tudi ne čisto teoretskega spoznavanja.«²⁹ Podobno ugotavlja tudi R. S. Belkin: »Vse napake in pomanjkljivosti pri opazovanju izhajajo iz tega, ker se ruši dolžna povezanost med čutnim in racionalnim delom opazovanja, ko se v danem pojavu ne sprejme vse tisto, kar je v njem vsebovano, ali pa preiskovalec v njem najde nekaj, česar dejansko ni tam.«³⁰

Čutno in umsko se medseboj neločljivo prepletata in sta prisotna v vsakem spoznavnem procesu, torej tudi pri ugotavljanju resnice v predkazenskem in kazenskem postopku. Večina preiskovalnih in operativnih dejanj terja intenzivno logično in čutno dejavnost, pri čemer racionalno vpliva na zaznavanje določenih dejstev, na njihovo percepcijo in apercepcijo, čutno spoznavanje pa predstavlja izhodno stopnjo za logično razmišljanje in globlje prodiranje v objekt spoznavanja. Kljub povezanosti obeh struktur spoznavanja, pa se v praksi vendarle zgodi, da je pomen ene od njih včasih večji, drugič manjši, in da se spoznavni proces lahko prične s čutnim zaznavanjem in nadaljuje z logičnim mišljenjem, ali pa z racionalnim sklepanjem, ki se nato dopolnjuje s čutnim, empiričnim zaznavanjem. Nekatera dejstva so namreč dostopna preiskovalcu že s preprostim opazovanjem objekta spoznavanja, ker njihovo bistvo leži na površini, zato za spoznavanje niso potrebni posebni prijemi in sredstva raziskovanja,³¹ niti globlje racionalno proučevanje, pri drugih pa je bistvo skrito za pojavnostjo, zato opazovanje ne more dati polne in vsestranske predstave o proučevanem objektu, o povezavah, pomenu in resničnosti zaznavanih dejstev, ter je nujno potrebna racionalna obdelava sprejetega gradiva, uporaba posebnih znanj ali sredstev preiskovanja ter globlje prodiranje v bistvo pojava.

Čutno spoznanje je kot izhodiščna stopnja za logično mišljenje prisotno v celotnem spoznavnem postopku. Pri preiskovanju kaznivih dejanj pa so tudi opravila in trenutki, ko je treba o po-

²⁸ Luzgin, I. M.: Op. cit., s. 52.

²⁹ Vodinelic, V.: Uvidaj i planiranje verzija, s. 64.

³⁰ Belkin, R. S.: Sobiranje, issledovanie i ocenka..., s. 133.

³¹ Prav tam, s. 49.

sameznih vprašanjih in problemih predvsem razmišljati. Treba je npr. oceniti pomen in vlogo ugotovljenih dejstev, iskati povezave med njimi, načrtovati nadaljnji potek preiskovanja, sestavljati možne verzije o dogodku, iskati nasprotja in nelogičnosti v gradivu, sestavljati miselne modele, kar vse terja intenzivno miselno delo. Ne da bi na silo ločevali čutno in umsko,³² ki je medsebojno neločljivo povezano, vendarle sodimo, da je pomen čutnega in umskega v kriminalističnem spoznavnem procesu lahko včasih večji, drugič manjši, da v določenem trenutku lahko prevladuje racionalni vidik spoznavanja, v drugem pa čutni, in da je nekatera dejstva mogoče preveriti empirično, druga pa racionalno. Podobno menita tudi V. E. Konovalova³³ in R. S. Belkin. Slednji piše, da je čutno spoznavanje sicer vključeno v vse faze zbiranja, raziskovanja in ocene dokazov, vendar igra v nekaterih primerih večjo (npr. pri zbiranju dokazov) drugič pa manjšo vlogo (npr. pri njihovi oceni).³⁴

Strinjamo se z mnenjem Ratinova, da je nepravilno, če si predstavljamo proces spoznavanja z vidika ločenih, menjajočih se stadijev, ko bi enkrat obstajalo le živo zaznavanje, drugič pa racionalno mišljenje,³⁵ toda to ne pomeni, da sta čutno in umsko vsak trenutek preiskovanja enako prisotna, temveč gre za različno intenzivnost obeh struktur spoznavanja, ki poteka na področju med obema skrajnostima. čistim razumskim ali čutnim zaznavanjem. Različne naloge terjajo različne sposobnosti preiskovalcev (sposobnosti mišljenja ali zaznavanja), zato tudi razlike v uspešnosti opravljanja posameznih preiskovalnih dejanj, in je nekdo lahko uspešen pri sestavljanju verzij, iskanju novih smeri preiskovanja, miselnem modeliranju, nekdo drug pa pri iskanju skritih predmetov (hišna ali osebna preiskava), ugotavljanju sledov in materialnih dokazov (ogled), ali razgovoru s pričami, žrtvijo ali storilcem. V tem smislu bi bilo treba izoblikovati tudi izobraževalni proces preiskovalcev, in pri njih razvijati predvsem tiste sposobnosti (čutne ali umske), ki so za opravljanje posameznih preiskovalnih ukrepov premalo razvite.

Čutno in racionalno obliko spoznavanja je nepravilno enačiti z neposrednim in posrednim

spoznavanjem ter empiričnim in teoretičnim znanjem, četudi so si pojmovno blizu. Ker gre za vprašanja, ki so pomembna tudi z gnoseološkega vidika, jih bomo na kratko prikazali v nadaljevanju.

Neposredno spoznavanje pomeni predvsem neposreden stik spoznavajočega subjekta z virom informacije oziroma z objektom spoznave. Očitno je, da preteklega dogodka (kaznivega dejanja) zato nihče od udeležencev preiskovanja in sojenja ne more spoznati neposredno. Drugače pa je z ugotavljanjem dejstev in dokazov, ki so osnova za spoznavanje pravno relevantnih dejstev. Pri tem gre res lahko za posredno ali neposredno ugotavljanje dejstev. Delavci milice, kriminalisti in često tudi preiskovalni sodniki, se seznanjajo z določenimi dejstvi neposredno (ogled kraja dejanja, hišna in osebna preiskava, spremljanje in opazovanje), razpravljajoči senat pa v glavnem posredno, preko dokazov (zapisnik o opravljenem dejanju, izjave oseb, ki so sodelovale pri dejanju), ki jih posredujejo tisti, ki so ta dejstva neposredno spoznali. (Včasih pa je tudi spoznavanje sodišča lahko neposredno: če se opravi ogled v času glavne obravnave, pri zaslišanju priče, ki je podala svojo izjavo že v predhodnem postopku ipd.)

S spoznavnega vidika se v tej zvezi zlasti zastavlja vprašanje, ali je neposreden način ugotavljanja dejstev bolj zanesljiv kot posreden. (V procesni in kriminalistični literaturi se ta problem načanja zlasti v zvezi z pomenom »ogleda« v kazenskem postopku; vprašanje je, ali je ogled bolj pomembno in zanesljivo dokazno sredstvo od drugih, ker se procesni organ sam, neposredno seznanjajo z določenimi dejstvi). Naše stališče je, da je neposredno spoznavanje dejstev, ki jih je mogoče ugotavljati brez posebnega strokovnega znanja, na osnovi izkušnje, splošnega znanja in zaznavno-mišljenjskega aparata, bolj prepričljivo za subjekt in bolj popolno kot posredno seznanjanje preko dokazov in posrednikov, čeprav tudi ne imuno za morebitne napake. Poleg tega, da je posredno spoznavanje v omenjenih primerih že po naravi zadeve revnejše in manj prepričljivo kot neposredno ter odvisno od apercipcije tistega, ki je pojav opazoval, obstaja še nevarnost napak, ki nastajajo (zavestno ali nezavestno) pri posredovanju sprejetih informacij nadaljnemu subjektu. Čim več je posrednikov, in čim več časa poteče od dogodka do prenosa sporočila o njem, več je možnosti za napake. Zato trdimo, da je praviloma lastno zaznavanje (razumljivo je, da pri tem ne gre le za golo zaznavanje, tem-

³² Kot to izhaja iz kritike prof. Vodineliča na naš članek »Nekatera sporna vprašanja v zvezi z ogledom«.

³³ Konovalova, V. E.: Op. cit., s. 11.

³⁴ Belkin, R. S.: Sobiranje, issledovanie i ocenka..., s. 103.

³⁵ Ratinov, A. R.: Op. cit., s. 44.

več tudi racionalno obdelavo) bolj prepričljivo kot posredno spoznavanje.

Drugače pa je tedaj, ko gre za strokovna vprašanja, ki jih subjekt brez ustreznega znanja ne more rešiti in mu je za to potrebna pomoč nekoga, ki ta znanja ima, ali ko so za ugotavljanje dejstev potrebne posebne lastnosti (poseben dar opazovanja, sposobnost analitičnega mišljenja, praksa ipd.). V takšnih primerih se mora spoznavajoči subjekt obrniti po strokovno pomoč k tretjim osebam, kajti le tako lahko spozna dejstva, ki so njemu samemu zaradi pomanjkljivega znanja nedostopna. Takšno, posredno, spoznavanje dejstev (najpogosteje v obliki strokovnih ali izvedeniških mnenj) je nujno, in ima za subjekt enako spoznavno vrednost kot v prej omenjenih primerih neposredno spoznavanje. Pri preiskovanju se pojavljata oba načina spoznavanja, tako posredno kot neposredno spoznavanje, toda le indicev in dokazov, ne pa tudi samega kaznivega dejanja.

V procesni teoriji obstaja delitev dokazov na posredne in neposredne, pri čemer se slednjim pripisuje večja dokazna vrednost, ker z vidika logične strukture dovoljujejo neposreden kategoričen sklep o obstoju ali neobstoju dejstev.³⁶ Z vidika logike je miselno delo pri neposrednih dokazih res lažje (izjava priče dogodka o poteku dogodka daje ob predpostavki, da je resnična, lahko le en sklep, pri delu z indici pa je potrebno še sklepanje, ki je podvrženo logičnim napakam), toda zato nič manj podvrženo možnostim napak,³⁷ zato je treba po našem mnenju nameniti enako pozornost iskanju, zbiranju, ugotavljanju, ocenjevanju in uporabljanju tako neposrednih kot tudi posrednih dokazov, kajti šele njihova celota in skladnost lahko dajeta resnično podobo o preteklem dejanju.

Zastavlja se še vprašanje empiričnega in teoretičnega vidika spoznavanja, ki ga nekateri nepravilno istovetijo s čutnim in racionalnim spoznavanjem. Empirično spoznanje je enotnost čutnega in racionalnega (ne pa zgolj pasivno čutno zaznavanje), vendar omejeno na posamezne praktične primere, medtem ko predstavlja teoretično znanje posplošenje in globlje prodiranje v skupino obravnavanih pojavov, iskanje notranjih zakonitosti med njimi in višjo spoznavno raven. Teoretično in empirično znanje sta medsebojno neločljivo povezana v spoznavnem procesu (po-

dobno kot čutno in umsko spoznavanje), saj empirično znanje prehaja v teoretično, to pa se na višji stopnji vrača nazaj v prakso. »Od živega spoznanja k abstraktnemu mišljenju in od njega v prakso — takšna je dialektična pot spoznavanja resnice, spoznavanja objektivne stvarnosti.«³⁸

Tudi pri preiskovanju kaznivih dejanj sta teoretično in empirično medsebojno prepletene in povezane. Čeprav gre za preiskovanje posameznega dogodka (in ne skupine pojavov) in razrešitev konkretne naloge (in ne iskanje globljih zakonitosti) je potrebno tudi teoretično znanje (zlasti v obliki spoznanj kriminalistične znanosti), še zlasti zato, »ker gnoseološki procesi vse bolj izhajajo od teoretičnih preoblemov in manj od čutnih spoznanj,«³⁹ čim bolj je neka znanost razvita in uporabljena. To često pozabljajo v praksi, saj kriminalisti neradi poslušajo nasvete »teoretičnega« kriminalista, vendar pa prav ta lahko pomnoži izkustveni zaklad praktikov in odpravlja napačne vire v spoznavanju resnice.⁴⁰

3. Ugotavljanje resnice o kaznivem dejanju

Ugotavljanje resnice o kaznivem dejanju in storilcu je spoznavni proces in kot tak podvržen splošnim gnoseološkim zakonitostim, od katerih smo nekatere že omenili. Glede na pomen, cilj in posledice predkazenskega in kazenskega postopka pa veljajo še posebna določila in omejitve, ki dajejo temu procesu še dodatne lastnosti. Njegov namen je po eni strani zagotoviti resničnost ugotovljenih dejstev, po drugi strani pa zavarovati temeljne pravice in svoboščine tistih oseb, zoper katere teče postopek, pred nasilnimi in nezakonitimi posegi državnega aparata. Hkrati s tem je potrebno upoštevati tudi tiste značilnosti, ki jih spoznavnemu procesu pri preiskovanju kaznivih dejanj daje sama narava in vloga preiskovanja kot družbene dejavnosti.

S spoznavno teoretskega vidika je za spoznavanje resnice v kazenskem postopku pomembna zlasti pot spoznavanja in zanesljivost oziroma utemeljenost sprejetih sodb. »V vsaki spoznavni dejavnosti, zato tudi pri preiskovanju, je resnica lahko dosežena samo, če je uporabljena tudi resnična pot spoznavanja« piše Luzgin.⁴¹ Države so v ta namen v zgodovini izoblikovale več vrst

³⁶ Krapac, D.: Neposredni i posredni dokazi u krivičnom postupku.

³⁷ Glej npr. članek: Brenner, K.: Priča, najmanj zanesljivo dokazno sredstvo. RKiK, 1985, št. 1.

³⁸ Lenin, V. I.: Cit. po Belkin, R. S. in Vinberg, A. I.: Kriminalistika i dokazyvanie, s. 7.

³⁹ Vodinelić, V.: Uvidaj i planiranje verzija, s. 68.

⁴⁰ Lichem, A.: Kriminalistična policija, s. 48.

⁴¹ Luzgin, I. M.: Op. cit., s. 47.

postopkov (inkvizitorni, akuzatorni, mešani), z različnimi udeleženci in različnimi pristojnostmi, uporabo raznovrstnih metod in sredstev preiskovanja, vse v želji, da bi tako zagotovile ugotavljanje resnice in čim bolj zmanjšale možnosti za zmote. Zgodovina kazenskega procesnega prava in kriminalistike je v marsičem boj med dvema nasprotujočima težnjama: željo po učinkovitosti in potrebo po omejevanju represije in zavarovanju osumljenega. Danes je bolj ali manj jasno, da ni glavni cilj preiskovalne dejavnosti v tem, da se kaznivo dejanje odkrije in dokaže za vsako ceno, temveč mora biti to odkrivanje v skladu s principi socialistične zakonitosti, čeprav se zato lahko zgodi, da ostane storilec na prostosti in izvršuje nova kazniva dejanja.⁴²

V kazenskem postopku ne gre le za preprosto spoznavanje resnice o preteklem dogodku, temveč za dokazovanje te resnice drugim subjektom. Ni dovolj, če preiskovalci spoznajo resnico o nekem dejanju »za sebe«, morajo jo dokazati z ustreznimi dokazi in na predpisan način tudi drugim. »Naloga preiskovanja je v tem, da preiskovalec tisto, kar je sam spoznal, tudi prenese naprej, da se s tem seznanijo sodišče in drugi udeleženci postopka.«⁴³ Od tod izhaja razlika med gnoseološkim in pravnim pojmovanjem resnice, kajti s pravnega vidika je resnično samo tisto, kar je dokazano in potrjeno s pravnomočno veljavno sodbo, to pa ni nujno, ali vsaj ne v celoti, tudi resnica z gnoseološke plati.⁴⁴ Zaradi specifičnosti kazenskega postopka, zlasti še njegovega pomena in vloge, so merila za to, kdaj je neko dejanje dokazano (in s tem priznано za resnično), toliko strožja, postopek ugotavljanja pa toliko težavnejši, da prihaja do razlik med gnoseološkim in pravnim vidikom resnice. To pa seveda ne pomeni, da sta spoznavanje in dokazovanje različna procesa. Nasprotno, dokazovanje je stopnja v procesu spoznavanja in se kaže v celotnem preiskovanju za vsak spoznavajoči subjekt, čeprav se v pravnem pomenu pokaže šele pri sojenju.

⁴² Vodinelic, V.: Kriminalistika, s. 3.

⁴³ Luzgin, I. M.: Op. cit., s. 22.

⁴⁴ Dejanja včasih ni mogoče dokazati obtožencu, zato ga oprostijo, kar pa ne pomeni, da je obtoženeц zares nedolžen, temveč marsikdaj le to, da mu dejanja ni bilo mogoče dokazati. Pri razgovorih s osebjem prodajaln, ki odkriva nepoštene kupce, smo dostikrat naleteli na nerazumevanje, ker delavci niso dojeli, da odkriti tatu in biti prepričan o njegovih krivdih še ne zadostuje za obsodbo — dejanje je treba tudi dokazati na sodišču.

Razlikujeta se tudi predmet spoznavanja in predmet dokazovanja. Prvi je dosti širši kot drugi, ki je omejen s pravnimi normami, zato se strinjamo z mnenjem Luzgina: »Predmet spoznavanja ne moremo istovetiti s predmetom dokazovanja, ker je precej širši, kajti poleg dejstev, ki sestavljajo predmet dokazovanja, vsebuje še: dejstva, ki imajo pomen za izbiro taktike preiskovanja ali odkritje storilca, dejstva, ki kažejo na drugi vir dokazov ali omogočajo oceno le-teh, in podobno.«⁴⁵ Prav zato menimo, da imajo preiskovalci (kriminalisti, miličniki, preiskovalni sodniki) širše možnosti za spoznavanje stvarnosti in izbor tistega, kar bo dostopno sodišču v obliki indicev in dokazov.

Spoznavni proces pri ugotavljanju resnice o kaznivem dejanju bi lahko razdelili na dve stopnji: na stopnji preiskovanja se iščejo, zbirajo, ugotavljajo in ocenjujejo dejstva o kaznivem dejanju in storilcu, ter sestavljajo možne hipoteze o dejanju, na stopnji sojenja pa se ta dejstva uporabljajo za dokazovanje postavljene hipoteze in za ugotavljanje resnice o dejanju in storilcu.

Postopek preiskovanja je zato mogoče ocenjevati z dveh vidikov: z gnoseološkega vidika je to postopek ugotavljanja resnice, s pravnega pa predvsem faza zbiranja dejstev, ki jih sodišče šele na glavni obravnavi prizna, potrdi in upošteva, ali pa zavrže in oceni kot nepomembne.

Zaradi različnih pogledov (gnoseološkega in pravnega) na obe fazi spoznavanja resnice v kazenskem postopku, nastajajo spori zlasti glede vprašanja, kdo pravzaprav ugotavlja dejstva v predkazenskem in kazenskem postopku in na kakšen način. Ena skupina pravnih teoretikov zagovarja trditev, da v procesno pravnem smislu ugotavlja dejstva v kazenskem postopku edino le sodišče, ostali udeleženci pa jih le zbirajo in predlagajo sodišču.⁴⁶ Napačno je torej trditi, da preiskovalni sodnik »ugotavlja« dejstva, »izvaja« in »ocenjuje« dokaze in podobno,⁴⁷ kajti vse to lahko stori le sodišče na glavni obravnavi. Drugačno stališče zastopa druga skupina piscev, ki menijo, da s spoznavnoteoretskega vidika ni mogoče razlikovati dejavnosti ugotavljanja dejstev glede na posamezne subjekte, kajti za vse velja ista opredelitev pojma ugotavljati ali spoznavati, zato je mogoče reči, da dejstva ne ugotavlja le sodnik, temveč tudi drugi udeleženci kazenskega

⁴⁵ Luzgin, I. M.: Op. cit., s. 29.

⁴⁶ Npr. Grubiša, M.: Polemičar, čiji je jedini argument neistina 67.

⁴⁷ Grubiša, M.: Što znači u procesnopravnom smislu utvrditi . . . , s. 104.

postopka (preiskovalni sodnik, javni tožilec, oškodovanec in drugi).⁴⁸ S tem v zvezi so tudi različna mnenja o tem, kako se dejstva ugotavljajo: z lastnim zaznavanjem in dokazovanjem ali izključno le z dokazovanjem. Naše mnenje je, da je navedeni spor mogoče rešiti z upoštevanjem prej omenjene delitve med gnoseološkim in pravnim vidikom ugotavljanja resnice.

Pot spoznavanja dejstev v predkazenskem in kazenskem postopku je določena in omejena tako s pravnimi normami, ki določajo kdaj se preiskovanje sploh lahko prične in kdaj se mora končati, kakšna sredstva in metode se lahko uporabijo in v kakšnih okoliščinah, katera dejstva je treba ugotavljati in kako, kdo so subjekti preiskovanja in kakšne pravice imajo, kot tudi z nepravniimi dejavniki: različnimi psihološkimi značilnostmi preiskovanja, nasprotovanjem zainteresiranih oseb, razvojem znanosti in tehnike, opremljenostjo in finančnimi možnostmi preiskovalnih organov in podobno.⁴⁹

Vsi ti dejavniki (in še številni drugi) v večji ali manjši meri vplivajo na pot spoznavanja resnice o kaznivem dejanju in storilcu, zato je le z njihovim upoštevanjem, proučevanjem in izpopolnjevanjem mogoče vplivati na kakovost ugotavljanja resnice.

Zadržali bi se predvsem pri enem od (po našem mnenju) gnoseološko pomembnih dejavnikov odkrivanja resnice v predkazenskem in predhodnem postopku. To je vprašanje objektivnosti oziroma pristranskosti in nepristranskosti preiskovanja. Gotovo ima odnos in stališče tistega, ki preiskuje, do preiskovalnega objekta pomembne posledice za izid preiskovanja. Že Marx je poudaril, da ni mogoče v eni osebi združevati tožilca, zagovornika in sodnika,⁵⁰ sodobni zakoni o kazenskem postopku pa to potrjujejo in bolj ali manj dosledno ločujejo funkcije organov odkrivanja, pregona, preiskovanja in sojenja. Čeprav številni pravni strokovnjaki poudarjajo nepristransko vlogo preiskovalnih organov (preiskovalnega sodnika, preiskovalcev), ki so dolžni iskati pravo resnico o dejanju, se vendarle tudi v zvezi z njihovo funkcijo zastavlja vprašanje o morebitni pristranskosti, ki izhaja iz samega položaja v procesu ugotavljanja resnice. Zupančič odgovarja na to vprašanje povsem nedvoumno: »Ker ni takšne stvari, kot je nepristransko člo-

vekovo ravnanje, kajti vsako človeško ravnanje ima svoj namen, tudi ne more biti nepristranskega preiskovanja kaznivih dejanj.«⁵¹ Tako policija kot tudi preiskovalni organi nujno izhajajo iz hipoteze, da je bilo storjeno kaznivo dejanje, to pa določa njihovo percepcijo in apercipijo dejstev in pomembno vpliva tudi na potek ugotavljanja resnice, ki zato ne more biti povsem objektivni. Kot rešitev za nastali problem vidi avtor dosledno kontradiktornost postopka, ki temelji na starem načelu »da se resnico spozna, je treba slišati obe plati zvona«.

Težnjo po uvedbi večje kontradiktornosti v drugi del postopka, to je v fazo sojenja, poudarjajo tudi drugi priznani procesualisti. Tako na primer P. Kobe meni, da je reforma glavne obravnave, s tem, da bi prišla na njej do večjega pomena vloga strank, tudi eno izmed vprašanj reforme kazenskega postopka.⁵² Na ta način sodišče ne bi bilo več predvsem potrjevalec tistega, kar je bilo ugotovljeno v preiskavi, temveč bi skrbelo za usmerjanje poteka glavne obravnave, izpopolnjevanja vrzeli in preprečevanje zlorabe procesnih možnosti.⁵³

Za delo organov odkrivanja in preiskovanja pa je zlasti pomembno, da si zavestno prizadevajo povečati objektivnost in odstraniti negativne vplive, ki izhajajo iz njihove funkcije in položaja, še posebej pri postavljanju in preverjanju verzij, odpravljanju procesnih zlorab in nepravilnosti, zagotavljanju nepristranskosti in popolnem zbiranju dejstev. Z upoštevanjem objektivno danega položaja preiskovalnih organov in drugih gnoseoloških zakonitosti pri iskanju, zbiranju in ugotavljanju dejstev bo njihovo delo lahko uspešnejše, učinkovitejše,⁵⁴ etično in manj izpostavljeno napakam ter sodnim zmotam.

4. Sredstva in metode spoznavanja resnice

V procesu spoznavanja in dokazovanja resnice v predkazenskem in kazenskem postopku uporabljajo organi odkrivanja, preiskovanja in sojenja različna sredstva in metode iskanja, zbiranja, proučevanja in ocenjevanja dejstev in dokazov. Vsa ta sredstva in metode naj bi zago-

⁴⁸ Zupančič, B.: Criminal Law: The Conflict and The Rules, s. 61.

⁴⁹ Kobe, P.: Preiskovalni sodnik, s. 36.

⁵⁰ Prav tam, s. 36.

⁵¹ Sistemski analiza delovanja organov kazenskega pravosodja kaže, da je relativno majhen del osumljencev na koncu postopka tudi obsojen.

⁴⁸ Npr. Krapac, D.: Utvrditi činjenice znači..., s. 106.

⁴⁹ O tem glej npr. Walder, H.: Grenzen der Ermittlungstätigkeit.

⁵⁰ Ratinov, A. R.: Op. cit., s. 50.

toville, da se odkrije in dokaže prava resnica o kaznivem dejanju in čim bolj zmanjšajo možnosti za zmote. Že sama definicija kriminalistike je najtesneje povezana s sredstvi in metodami odkrivanja: »kriminalistika je znanost, ki preučuje, išče in izpopolnjuje znanstvene in na praktični izkušnji zasnovane metode in sredstva, ki so najprimernejša, da se odkrije in razišče kaznivo dejanje, odkrije in privede h kazenski sankciji storilec, zavarujejo in fiksirajo vsi dokazi (zaradi zagotovitve objektivne resnice), kakor tudi da se prepreči izvrševanje bodočih planiranih in neplaniranih kaznivih dejanj.«⁵⁵ Na tem mestu ne bomo obravnavali posameznih preiskovalnih metod in sredstev ter njihove praktične uporabe, nakazali bomo le nekaj teoretičnih izhodišč.

V kriminalistični in procesni literaturi ni povsem enotnega mnenja o tem, kako je mogoče razvrstiti spoznavne metode, ki se pojavljajo pri preiskovanju kaznivih dejanj. Na splošno se avtorji sicer strinjajo, da obstajajo tri skupine spoznavnih metod: vsesplošna dialektična metoda, posebne (ali splošne) ter specialne metode,⁵⁶ niso pa enotnega mnenja glede tega, katere konkretne metode je treba uvrstiti v posamezno od teh skupin.

Vsesplošna kriminalistična metoda, ki je hkrati tudi temelj in izhodišče za vse ostale metode, je dialektična metoda, ki omogoča znanstveniku — kriminalistu pristopiti k predmetu svojega proučevanja kot k enemu od členkov v neskončni verigi med seboj povezanih pojavov v resničnosti. »Marksistična dialektika predvsem oborožuje kriminalista z znanjem splošnih kategorij in zakonov, ki se uporabljajo v kateremkoli znanstvenem proučevanju. Te kategorije in zakoni sestavljajo metodološko osnovo kriminalistike in dovoljujejo pravilno opredeliti njen predmet in razumeti tista dejstva in pojave, s katerimi bo imel opravka kriminalist.«⁵⁷ Prav dialektika nakazuje nekatera splošna načela spoznavanja resnice: ne gledati izolirano na pojav, temveč vedno v povezavi z drugimi dejstvi in pojavi, preučevati objekt v njegovem razvoju in spremembah, upoštevati filozofsko bistvo problemov in podobno. Medtem, ko nekateri pisci uvrščajo sem tudi logiko in njene metode (analizo, sintezo, indukcijo, dedukcijo, analogijo in drugo), drugi

temu nasprotujejo in jih uvrščajo v kategorijo posebnih (splošnih) metod.

R. S. Belkin opredeljuje posebne metode kot sistem določenih pravil, prijemov in priporočil za preučevanje konkretnih objektov, vanje pa uvršča opazovanje, merjenje, opisovanje, primerjanje in eksperiment, ne pa tudi spoznavno logičnih metod.⁵⁸ Specifičnost posebnih metod v kriminalistiki se ne kaže toliko v svojem bistvu, pač pa glede na objekt spoznavanja (kaznivo dejanje), pogoje, v katerih poteka spoznavanje ter tehnična sredstva, ki se uporabljajo pri tem, zato je upravičena zahteva po posebnem proučevanju teh metod v specifičnih pogojih preiskovanja. Zlasti sovjetski pisci so tem vprašanju namenili dosti raziskovalne pozornosti. Podobno kot Belkin pojmujejo posebne metode tudi nekateri drugi sovjetski pisci (na primer: Krylov, Vinberg).

Drugačno stališče ima I. M. Luzgin, ki je v svoji analizi spoznavnega procesa uvrstil med posebne metode opazovanje, primerjanje, opisovanje, eksperiment, modeliranje, rekonstrukcijo, analizo, sintezo, indukcijo, dedukcijo, hipotezo, analogijo, abstrakcijo, klasifikacijo in druge logične, pa tudi matematične metode.⁵⁹

Tudi N. A. Selivanov ima drugačen, svojstven pristop h klasifikaciji splošnih spoznavnih metod v kriminalistiki. Deli jih namreč na logične (analiza, sinteza itd.), matematične (merjenje, štetje, geometrijske konstrukcije) in čutno racionalne (opazovanje, eksperiment, primerjanje, modeliranje itd.).⁶⁰ Ob tem loči še posebne (fizične, kemične, kibernetične, antropološke in sociološke) in specialne metode (kriminalistična identifikacija, balistika, traseologija itd.).

Glede specialnih metod (te se uporabljajo le pri posameznih kriminalističnih opravilih), prav tako ni enotnega mnenja in nekateri uvrščajo mednje statistično verjetnostni račun, odorologijo, daktiloskopijo, traseologijo, modeliranje, matematične, sociološke, fizikalne, kemične in druge metode (Belkin), drugi pa na primer: metode iskanja nevidnih sledov, ugotavljanja osebe po zunanem opisu itd. (Luzgin).

Zahodni kriminalisti se ne ukvarjajo dosti s teoretičnimi vprašanji preiskovalnih metod, temveč jih obravnavajo izrazito praktično in uporabno. Spoznavne metode včasih istovetijo z

⁵⁵ Vodinelič, V.: *Kriminalistika*, s. 3.

⁵⁶ Tako npr. Belkin, Luzgin, Krylov, Medvedev, Selivanov.

⁵⁷ Belkin, R. S. in Vinberg, A. I.: *Kriminalistika i dokazyvanie*, s. 15.

⁵⁸ Prav tam, glej tudi Belkin, R. S.: *Leninskaja teorija otrazhenia*, s. 86.

⁵⁹ Luzgin, I. M.: *Op. cit.*, s. 51.

⁶⁰ Selivanov, N. A.: *Sovetskaja kriminalistika: sistema ponjatij*, s. 25.

znanstveno metodo oziroma znanstvenim postopkom reševanja problemov (pri tem ločijo: ugotavljanje problema, oblikovanje hipoteze, zbiranje podatkov, razlago podatkov in sklepanje),⁶¹ včasih pa naštevajo vsa tista sredstva in metode, ki jih je mogoče uporabiti pri preiskovanju (na primer sum, sredstva zaznavanja, ugotavljanja, in registracije dejstev, življenjske izkušnje, spoznavanja naravoslovnih znanosti, eksperimentalne in statistične resnice, stavki logike in matematičnih znanosti).⁶² Takšnim in podobnim klasifikacijam je mogoče očitati nesistematičnost in nedoslednost, saj gre pogosto za združevanje povsem različnih stvari v en koš.

Zastavlja se še vprašanje ali je razčlenjevanje in obravnavanje posameznih metod in sredstev preiskovanja z njihovega gnoseološkega vidika sploh potrebno, oziroma ali ne bi kazalo nameniti več pozornosti zlasti njihovi praktični uporabnosti in pravni dopustnosti v postopku preiskovanja. Po našem mnenju je potrebno in koristno oboje. Treba je preučevati splošne spoznavno-teoretske probleme in njihove zakonitosti v okviru splošnih, posebnih in specialnih metod spoznavanja (ne glede na to, kako jih razvrstimo in klasificiramo), kakor tudi praktična vprašanja dopustnosti in uporabnosti posameznih metod v praksi. Le s spoznavanjem praktične uporabnosti in teoretičnih zakonitosti je mogoče posamezne metode uporabljati uspešno, načrtno in z njimi odkriti pravo resnico o dejanju in storilcu.

V zvezi z metodami in sredstvi spoznavanja v predkazenskem in kazenskem postopku je marsikdaj čutiti očitno željo in prizadevanje po uvažanju novih spoznanj na področju znanosti in tehnike, čeprav se te metode in sredstva še niso izkazale za povsem zanesljive in uspešne. Odpor zoper uvedbo takšnih metod se pojavlja tako pri čisto tehničnih vedah (novi postopki na področju fizike, kemije, sodne medicine in podobno), ko gre za ugotavljanje materialnih dokazov, še bolj pa pri tistih metodah, ki posegajo v zbiranje personalnih dokazov (hipnoza, parapsihologija, poligrafija ipd.). Potrebno je opozoriti, da pri tem ni pomembno le to, ali je metoda ali sredstvo z dokaznega in spoznavnega vidika zanesljivo (ali zares omogoča odkriti resnico), temveč tudi njegova pravna, etična in moralna dopustnost upo-

rabe. Prav slednji je namenjeno dosti manj pozornosti in jo često zapostavljajo na račun uspešnosti in učinkovitosti.

5. Kriteriji resnice

Vprašanje kriterijev resnice oziroma vprašanje, kako se je mogoče prepričati, da je neka trditev dejansko resnična, se pravi v skladu z objektivno stvarnostjo, je eden od osrednjih problemov vsakega filozofskega sistema. Z enako ostrino in pomembnostjo se pojavlja tudi v teoriji in praksi preiskovanja kaznivih dejanj. Kdaj je mogoče reči, da je sodba zares resnična, da je priča (osumljenec, žrtev) po resnici povedala, kaj se je zgodilo, da materialni dokazi zares potrjujejo dano verzijo in ne neko drugo ali da se je storilec zares zavedal svojega dejanja in ga hotel storiti.

V marksistični filozofiji pojmujejo kot objektivni kriterij resnice prakso, in sicer družbeno prakso, človeško dejavnost, ki preobraža svet.⁶³ O resničnosti neke trditve se lahko prepričamo tako, da v praksi preizkusimo ali drži ali ne. Schaff v zvezi s tem meni: »O resničnosti pričevanja, da je bil ta in ta predmet skrit na določenem mestu, se prepričamo, če tisti predmet zares najdemo na omenjenem mestu.«⁶⁴

Takšnih, neposrednih (empiričnih) preverjanj pa ni mogoče vedno izvesti, zato so potrebni še nadaljnji kriteriji resnice. Tudi ti so vezani na človeško prakso in izkušnje. Tako na primer Starčenko piše: »V sodnem, kot tudi v vsakem drugem raziskovanju se kot edini kriterij objektivnosti naših spoznanj javlja človeška praksa. S primerjanjem sklepov o dejanju s tistimi trditvami, ki so se pokazale v praktičnem boju s prestopništvom, z opiranjem na dosežke naravoslovnih in tehničnih znanosti, s potrditvijo svojih sklepov z najdenimi sledovi in dejstvi, prideta sodnik in preiskovalec do prepričanja, da se njuno znanje o dejstvih kaznivega dejanja in njegovih udeležencih kaže kot resnično, da nosi značaj objektivne resnice.«⁶⁵

R. S. Belkin podrobneje opredeljuje kriterije resnice v predkazenskem in kazenskem postopku kot: Kolektivno delo organov za notranje zadeve, preiskave, javnega tožilstva in sodišča, ki se

⁶³ Shaff, A.: Op. cit., s. 128.

⁶⁴ Prav tam, s. 27.

⁶⁵ Starčenko, A. A.: Problemy objektivnoj istiny v teorii ugolovnogo processa, s. 117, cit. po: Belkin, R. S.: *Sobremnye issledovanie...*, s. 88.

⁶¹ Osterburg, J. W.: *The Scientific Method in Criminal Investigation*.

⁶² Walder, H.: *Kriminalistisches Denken*, s. 15.

kaže v organizaciji boja s prestopništvom, nastajanju novih metod in oblik boja, predlogih kriminalistične znanosti, določbah zakona o kazenskem postopku ipd.:

— Osebne izkušnje operativnih delavcev; te se izražajo v znanju, praktičnih izkušnjah, poznavanju življenja in psihologije ljudi, v spretosti in znanju vodenja preiskovanja itd.

— Vestno analizo materialov o dejanju, preverjanje in oceno vseh zbranih dokazov.

— Upoštevanje vseh možnih razlag o nastanku in poteku dejanja, oceno in preverjanje realnosti verzij na praksi.

— Eksperimentalno preverjanje pravilnosti našega znanja.

— Uporabo dosežkov naravoslovnih in tehničnih znanosti pri dokazovanju.⁶⁶

Praktično preizkušanje resničnosti posameznih trditev in njihovo preverjanje s prakso (individualno in kolektivno), je povezano tudi z logičnimi kriteriji. V tem smislu pojmujeta resnico in njene kriterije Ž. Aleksić in A. Kron. Oba pisca opredeljujeta kriterije resničnosti kot jasnost in preciznost izražanja, logično koherentnost in praktično potrjenost.⁶⁷

Ugotavljanje resničnosti dejstev v kazenskem postopku poteka torej na različne načine. Nekatera dejstva je mogoče preizkusiti empirično, z lastnim zaznavanjem, praktičnim preizkusom ali znanstvenim dokazom, druga pa z racionalnim sklepanjem, iskanjem protislovnosti ali kongruentnosti dokazov, analizo in sintezo zbranega gradiva in podobno. Dosti raziskovalne pozornosti je namenjeno preučevanju kriterijev resničnosti pri posameznih vrstah dokazov, zlasti še izjav prič in očividcev.⁶⁸

Medtem, ko je relativno dovolj kriterijev za ugotavljanje objektivnih elementov kaznivega dejanja (npr. čas, kraj, način, sredstva storitve, storilec), je dosti težje spoznati subjektivne elemente (prištevnost, krivdo). To se pozna tudi v praksi, ko subjektivne elemente dostikrat bolj predvidevajo kot pa resnično ugotavljajo in preverjajo.

Celotna dejavnost predkazenskega in predhodnega postopka je usmerjena v zbiranje in ugotavljanje dejstev in dokazov, ki jih sodišče pri sojenju uporabi (ali zavrne) za dokazovanje pravno relevantnih dejstev in utemeljevanje sprejete

sodbe, torej tudi kot kriterije resničnosti. Vendar pa je pri tem pomembno opozorilo, da so sklepi, do katerih pridemo na koncu kazenskega postopka, in ki se nanašajo na samo kaznivo dejanje in njegovega storilca »resnični« samo v odnosu do določene celote znanih in ugotovljenih dejstev, ne pa sami po sebi.⁶⁹ Isto misel lepo izrazi Borel: »Če je večje število sodišč ali sodnih porot soglasnih, da se izreče sodba nekemu človeku (da je nedolžen ali kriv)... se to ne sme razumeti kot posledico čistega naključja. Soglasnost ima nek vzrok in najbolj naravna ideja, ki jo ima človek pri tem, je ideja, da je obtoženi zares kriv, ker ga vse sodbe priznavajo kot krivega. Toda jasno je, da se kljub visoki stopnji verjetnosti, da je obtoženi kriv, lahko predpostavlja tudi druga verjetnost, ki je bistveno nižja kot prejšnja, toda ni izključena, in ki bi bila lahko v predpostavki, da so bila vsa sodišča in porote, ki so odločale o sodbi, izpostavljene istim napakam (na primer lažnim pričevanjem, napakam policije), tako da je prav narava teh napak pripeljala do izreka prav takšne sodbe. Vse, kar bi se lahko sklepalo o njihovi soglasnosti v drugem primeru, je to, da bi tudi druga sodišča in sodni senati, ki bi bili enako bistroumni, izrekli enako sodbo. Toda ni prepovedano misliti, da bi morda nek posebno subtilen duh mogel opaziti slabe točke obtožbe ali pričevanja in na ta način odkriti pravno napako.«⁷⁰

S tem ponovno naletimo na pojem gotovosti in verjetnosti sodb v kazenskem postopku, ki smo ga v tem sestavku že omenili. Spoznavni proces, ki poteka od razlogov za sum (manjša stopnja verjetnosti) preko utemeljenega suma (velika verjetnost) do gotovosti, ki jo izraža sodba, je v bistvu zbiranje in ugotavljanje dejstev, s pomočjo katerih se subjekt preiskovanja ali sojenja prepriča v resničnost obstoja kaznivega dejanja in identičnost storilca. Preiskovalci prav tako iščejo resnico o dejanju kot sodniki, le da je v prvih fazah preiskovanja ta resnica še bolj nejasna in neutemeljena kot na končnih, zato sta negotovost in verjetnost glavni značilnosti predkazenskega in predhodnega postopka in mu dajeja osnovni gnoseološki značaj. Na stopnji sojenja pa je potrebna gotovost, ki izključuje vsakršno drugo možnost obstoja dejanskega stanja.⁷¹ Ta gotovost pa je po našem mnenju vendarle ve-

⁶⁶ Aleksić, Ž.: Op. cit., s. 19.

⁷⁰ Cit. po: Ilić, M.: Logičke osnove teorije verovatnoće, s. 126.

⁷¹ Vodinec, V.: Verjetnost in gotovost v kazenskem postopku, s. 101.

⁶⁶ Belkin, R. S.: Prav tam, s. 90.

⁶⁷ Aleksić, Ž.: Naučno odkrivanje zločina, s. 23.

⁶⁸ Glej npr. Trankell, A.: Reliability of Evidence.

zana na celoto zbranih dejstev in njihovo resničnost, kot to navajajo prej omenjeni pisci, in na določeno stopnjo tolerance kot smo omenili v prejšnjem izvajanju.

Sklep

Tudi v tem sestavku smo lahko samo nakazali nekatera osnovna vprašanja ugotavljanja resnice v predkazenskem in kazenskem postopku in njihovo gnoseološko naravo. O vsakem od nakazanih problemov je mogoče napisati samostojno in dosti bolj poglobljeno razpravo kot je bilo mogoče na tem mestu, hkrati ko ostaja še vrsta spoznavno teoretskih in pravnih vprašanj nedotaknjenih in odprtih. Zavedamo se, da je prikaz omenjene problematike nepopoln in da gre pri posameznih vprašanjih zgolj za nizanje lastnih pogledov brez popolnejše argumentacije, ki bi bila potrebna ob podrobnejšem obravnavanju teh vprašanj. Odprta je še problematika definicije resnice (obstajajo zelo različna stališča) in njene narave v kazenskem postopku (relativna in absolutna resnica), vprašanje prehoda stopnje znanja od neznanja do gotovosti, vloge in pomena čutnega in racionalnega pri posameznih preiskovalnih in operativnih dejanjih, opredelitve splošnih

in posebnih metod spoznavanja, njihovih značilnosti in uporabnosti pri preiskovanju, kakor tudi kriterijev resnice v predkazenskem postopku. Vsa ta vprašanja nimajo le teoretičnega pomena, temveč vplivajo tudi na prakso. Marsikje po svetu ugotavljajo, da je za sodobno fazo razvoja kriminalistike značilno tudi razvijanje splošnih teoretičnih osnov preiskovanja, ki so hkrati tudi temelj za povečevanje praktične učinkovitosti odkrivanja in preiskovanja kaznivih dejanj. To se kaže tudi v naraščanju literature s področja teoretične kriminalistike in uvajanju tega predmeta na različne stopnje izobraževanja pravosodnih delavcev.

Ker zlasti v slovenski (pa tudi jugoslovanski) kriminalistični literaturi gnoseološka vprašanja niso posebno pogosto obravnavana, smo želeli opozoriti bralce, ki jih ta problematika zanima, zlasti na tiste probleme in vprašanja, ki se pojavljajo v tujih publikacijah, s tem, da smo jim dodali tudi svoja stališča. Menimo, da bi bilo v prihodnje treba več pozornosti nameniti lastnemu razvijanju teoretičnih vprašanj ugotavljanja resnice in izoblikovati domačo »teoretično« kriminalistiko, ki bi skupaj s praktičnimi nasveti poglobljala znanje in uspešnost delavcev kazenskega pravosodja pri odkrivanju in preprečevanju družbi škodljivih dejanj.

UPORABLJENA LITERATURA

1. Aleksić, Ž.: *Naučno odkrivanje zločina*, Beograd, 1972.
2. Belkin, R. S.: *Leninska teorija ostraženja i metodologičeskie problemy sovetskoj kriminalistiki*, VS MVD SSSR, Moskva, 1970.
3. Belkin, R. S.: *Sobiranje, issledovanie i ocena dokazatelstv*, Nauka, Moskva, 1966.
4. Belkin, R. S. in Vinberg, A. I.: *Kriminalistika i dokazyvanje*. Juridičeskaja literatura, Moskva, 1966.
5. Bronowski, J.: *The Ascent of Man*, Boston-Toronto, Little, Brown and Company, 1973.
6. Engels, F.: *Antidühring*, CZ, Ljubljana, 1948.
7. Grubiša, M.: Polemičar, čiji je jedini argument neistina, neizbježno poražava samoga sebe. *Naša zakonitost*, 1983, št. 4, s. 53—79.
8. Grubiša, M.: Što znači u procesnopravnom smislu utvrditi činjenično stanje (činjenice) tko ga utvrđuje u krivičnom postupku. *Naša zakonitost*, 1982, št. 6, s. 91—110.
9. Ilić, M.: *Logičke osnove teorije verovatnoće*, Institut društvenih nauka, Beograd, 1962.
10. Jakubovič, N. A.: Poznanie v predvaritelnom rassledovanii v svete teorii ostraženia. Moskva, 1982. *Problemy soveršenstvovanja predvaritel'nogo sledstviya i prokurorskogo nadzora za ispolnieniem zakonov organami doznania i predvaritel'nogo sledstviya*.
11. Kobe, P.: Preiskovalni sodnik (razvojni in primerjalnopravni prikaz). *Pravnik*, Ljubljana, 1985, št. 1—2, s. 17—37.
12. Konovalova, V. E.: *Problemy logiki i psihologii v sledstvennoj taktike*. MVD SSSR, Kiev, 1970.
13. Krapac, D.: *Neposredni i posredni dokazi u krivičnom postupku*, Informator, Zagreb, 1982.
14. Krapac, D.: Utvrditi činjenice znači uvjeriti se u njihovo postojanje vlastitim opažanjem ili dokazivanjem. *Naša zakonitost*, 1982, št. 11—12, s. 105—114.
15. Licehm, A.: *Kriminalpolizei*, Leykam, Graz, 1935, prevod RSNZ SRS.
16. Luzgin, I. M.: *Rassledovanie kak process poznania*, VŠ MVD SSSR, Moskva, 1969.
17. Majer, B.: *Osnove dialektičnega materializma*, ZŠ SRS, Ljubljana, 1975.
18. Osterburg, J. W.: *The Scientific Method in Criminal Investigation*, *Journal of Police Science and Administration*, 1981, št. 2, s. 135.
19. Pešćak, J.: *Sledstvennye versii*. Progres, Moskva, 1976.
20. Ratinov, A. R.: *Sudebnaja psihologija dlja sledovatelej*, VŠM SSSR, Moskva, 1967.

21. Schaff, A.: **Marksistična teorija resnice**, CZ, Ljubljana, 1961.
22. Selivanov, N. A.: **Veščestvennye dokazatelstva**, Juridičeskaja literatura, Moskva, 1971.
23. Selivanov, N. A.: **Sovetskaia kriminalistika: sistema ponjatij**, Juridičeskaja literatura, Moskva, 1982.
24. Vasilev, A. N.: **Sledstvennaja taktika**, Juridičeskaja literatura, Moskva, 1976.
25. Vodinec, V.: **Uvidaj i planiranje verzija**. Naša zakonitost, Zagreb, 1982, št. 11.
26. Vodinec, V.: **Revidirani pojam uvidaja — uvjet uspješne forenzične praktične djelatnosti**. Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo, 1977, št. 3.
27. Vodinec, V.: **Kriminalistika**, Savremena administracija, Beograd, 1984.
28. Vodinec, V.: **Verjetnost in gotovost v kazenskem postopku**, **RKiK**, Ljubljana, 1970, št. 3.
29. Walder, H.: **Kriminalistisches Denken**, Kriminalistik Verlag, Hamburg, 1975.
30. Walder, H.: **Grenzen der Ermittlungstätigkeit**, **Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft**, De Gruyter, Berlin, New York, 1983.
31. Zupančič, B.: **Funkcija kontradiktornosti v kazenskem postopku**, **RKiK**, Ljubljana, 1980, št. 4.
32. Zupančič, B.: **Criminal Law: The Conflict and the Rules**, Copyright 1981, B. M. Zupančič, New York, 1981.

UDC 343.98

Investigation as Gnoseological Process

Maver, Darko, L. L. M., Research Fellow, Institute of Criminology, Ljubljana

Investigation is by its very essence a gnoseological process, the purpose of which is to establish a truth about a concrete past event having elements of criminal offence. As any gnoseological process it proceeds according to the general gnoseological laws, having at the same time a number of specialities which contribute to certain specificity.

Criminal offence consist of the event in the past, therefore a knowledge about it can be acquired only indirectly through the facts from the present, i. e. by pieces of evidence. Although it is a matter of »historical event« which can not be repeated and scientifically proved it is nevertheless possible in principle to establish a full truth about it, although

with certain degree of tolerance. Gnoseological process consists of sensual and rational, direct and indirect, empirical and theoretical cognition which have at different stages of investigation different significance and roles. In criminal proceedings there is not only a question of simple cognition of facts but rather of providing evidence and argumentation for them. Only those facts are considered as veracious which are acknowledged by a verdict, therefore it is possible to distinguish the legal concept of the truth from the gnoseological one.

Cognition of gnoseological laws of investigation is not a mere theoretico-philosophical question but can affect also a practical activity of investigators.